

Marta Połtowicz-Bobak, Dariusz Bobak, Rafał Janicki

Nowy ślad osadnictwa środkowopaleolitycznego na Podkarpaciu

Osadnictwo paleolityczne na terenie Podkarpacia (rozumianego jako tereny w obrębie dzisiejszego województwa podkarpackiego) jest jak dotychczas słabo rozpoznane. Osadnictwo z okresu starszej epoki kamienia znane jest z nielicznych i ubogich stanowisk górno- i schyłkowopaleolitycznych (S. Czopek 1999; M. Łanczont, E. Sosnowska 2005; M. Połtowicz 2004a; 2004b; P. Valde-Nowak, M. Łanczont, M. Pawłowska 2005). Nie zidentyfikowano natomiast dotychczas niemal żadnych śladów osadnictwa środkowopaleolitycznego. Wyjątek stanowią tu materiały mustierskie ze stanowiska Przemysł ul. Słowackiego odnalezione po wielu latach w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1996; A. J. Tomaszewski, J. Libera 2007), pochodzące z przedwojennych badań S. Krukowskiego. Pojedyncze, luźne znaleziska powierzchniowe, interpretowane jako środkowopaleolityczne, pochodzą z terenów niżowych położonych dalej na północ, w północnej części Kotliny Sandomierskiej. Wymienić tu można zgrzebło z Jeżowa, zgrzebło ze Zdziechowic-Szeliny, oraz nóż bifacjalny z Opaki (M. Florek, J. Libera 2006, tam dalsza literatura).

Tym większą rangę ma luźne znalezisko ostrza lewaluaskiego odkrytego przypadkowo na powierzchni przez jednego z autorów niniejszego artykułu (R. J.) na polu, przy drodze, na terenie wsi Ruszelczyce, pow. Przemysł.

Miejscowość Ruszelczyce położona jest ok 15–20 km na zachód od Przemysła, na Pogórzu Przemyskim, w dolinie Sanu (ryc. 1). Zabytek będący przedmiotem niniejszego komunikatu został znaleziony na polach na północ od centrum wsi, na łagodnym stoku wzgórza. Rejon znalezienia zabytku znajduje się w odległości niespełna 1 km w linii prostej od dzisiejszego koryta Sanu, około 75 m powyżej dna rzeki (290 m n.p.m.). Nie da się dziś ocenić skąd, ani jak daleko został on przemieszczony. Wydaje się jednak rzeczą niemal pewną, że nie przyniesiono go w pobliżu miejsca znalezienia razem z kamieniami służącymi do wysypania i utwardzenia drogi. Przeczy temu zarówno inny wygląd, wielkość i skład znajdujących się na drodze skał, jak też fakt, że ostrze nie jest zniszczone mechanicznie – jedyne uszkodzenie jakie można zaobserwować musi być dawne, na co wskazuje zagładzenie powierzchni złamania analogiczne do tego jakie obserwuje się na całej powierzchni wyrobu. Zabytek musi więc pochodzić z tego rejonu, w którym go odnaleziono, choć oczywiście

nie da się ustalić dokładnego punktu jego pierwotnej depozycji. Dalsze poszukiwania powierzchniowe przeprowadzone w sąsiedztwie miejsca znalezienia artefaktu nie przyniosły żadnych rezultatów.

Sam zabytek wykonany został ze skrzemionkowanej skały pochodzenia metamorficznego (informacje ustne dr inż. J. Trąbskiej oraz dr. J. Badury), o barwie ciemnoszarej z ciemniejszymi pasmami (ryc. 2). Jej bliższa klasyfikacja nie została ustalona. Jak dotąd nie udało się także zidentyfikować miejsca występowania takich surowców. Być może jest to skała przyniesiona z dalszych terenów wraz z osadami glacialnymi czy fluwioglacialnymi. Jest jednak bardzo prawdopodobne, że surowiec ten został przyniesiony z niezbyt dalekiej okolicy stanowiska. Zlokalizowanie wychodni surowców analogicznych do tego, z którego wykonano ostrze wymaga przede wszystkim prospekcji terenowych, a także analizy materiałów z innych stanowisk, pochodzących czy to z terenów Polski, czy to obszarów sąsiednich.

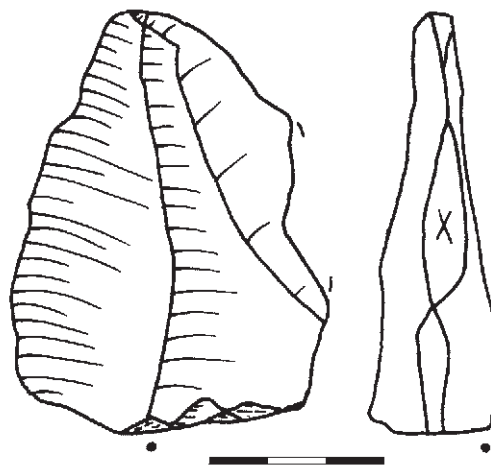
Stan zachowania – mocno ogładzony i wyświecony – sugeruje długie przebywanie na powierzchni, być może też transport wodny. Przeciwno temu ostatniemu może przemawiać fakt, że został on znaleziony stosunkowo daleko (ponad 1 km) od brzegów Sanu, w pobliżu zaś nie ma żadnego cieku. Nie wydaje się także by płynął on tutaj w przeszłości.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska w Ruszelczycach
Abb. 1. Die Lage der Ortschaft Ruszelczyce

Ryc. 2. Ostrze lewalskie z Ruszelczyc. Fot. N. Lenkow
 Abb. 2. Die Levallois-Spitze aus Ruszelczyce. Fot. N. Lenkow

Ryc. 3. Ostrze lewalskie z Ruszelczyc. Rys. M. Połtowicz-Bobak
 Abb. 3. Die Levallois-Spitze aus Ruszelczyce. Zeichn. M. Połtowicz-Bobak

Zagładzenie powierzchni mogło też powstać na skutek działania wiatru i „bombardowania” powierzchni zabytku przez niesione przezeń ziarenka pyłów (J. Badura, A. Wiśniewski, B. Kufel 2008, tam dalsza literatura). Artefakt nie jest pokryty patyną.

Jest to klasyczne, duże ostrze lewalskie – szerokie, płaskie, symetryczne (ryc. 2, 3). Na stronie górnej posiada trzy negatywy biegnące z jednego kierunku, wskazujące, że otrzymano je z rdzenia jednopiętowego o jednokierunkowej, równoległej eksploatacji; brak natomiast śladów wcześniejszego formowania odłupni. Piętka jest szeroka i gruba, o powierzchni bardzo mocno ogładzonej, posiadająca nie liczne negatywy zaprawy; kąt piętkowy – prosty. Wymiary: długość 70,5 mm, szerokość 53 mm, grubość 14 mm.

Zabytek ten, mimo że jest on znaleziskiem luźnym, pozbawionym kontekstu i dokładnej lokalizacji, należy uznać za odkrycie ważne dla poznania starszej epoki kamienia na omawianych tu terenach, a przede wszystkim południowej, wyżynnej części regionu. Fakt, że w południowej części Podkarpacia nie odkryto dotychczas, poza wspomnianym powyżej stanowiskiem w Przemyślu, śladów osadnictwa poprzedzającego górny paleolit, jest zaskakujący i z całą pewnością nie jest wynikiem faktycznego braku osadnictwa środkowopaleolitycznego na tych terenach. Problemem jest jedynie stan badań (M. Połtowicz 2004a). Tereny „sąsiadujące”, w szerokim tego słowa znaczeniu, z Podkarpaciem zarówno od zachodu, jak i od wschodu i południa, dostarczają dobrze udokumentowanych śladów osadnictwa poprzedzającego początki górnego paleolitu. Trudno zrozumieć przyczyny, dla których tereny Polski południowo-wschodniej miałyby być go pozbawione, w sytuacji kiedy warunki naturalne (geomorfologia, dostęp do wody, dostęp do surowców) są jak najbardziej sprzyjające penetrowaniu tych terenów przez grupy zbieraczy i łowców, a możliwości osadnictwa nie są gorsze niż na tych nieodległych terenach, które dostarczyły śladów pobytu grup neandertalskich.

Osadnictwo środkowopaleolityczne poświadczane jest na terenach całej południowej Polski. Bardzo ważne centrum występuje na terenach zachodniej części Małopolski,

w rejonie Krakowa oraz na terenach południowej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej skąd znane są liczne stanowiska zaliczane zarówno do kompleksu mustierskiego, jak i kompleksu mikockiego. Wśród zespołów mustierskich obecne są takie, w których stosowanie metody lewalskiej do produkcji zarówno odłupków jak i wiórów oraz ostrzy jest dobrze poświadczane (np. Kraków – Zwierzyniec I, Kraków – Sowiniec) (por. np. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1996; M. Połtowicz 1996). Ślady osadnictwa środkowopaleolitycznego znane są też z terenów Karpat polskich – jak choćby z jaskini Obłazowej, z której pochodzi inwentarz szarencki wykonany z miejscowego radiolarytu datowany na wczesną fazę ostatniego zlodowacenia, nadścielający poziom z inwentarzem zaliczanym do taubachieniu (P. Valde-Nowak, A. Nardachowski, T. Madeyska 2003).

Osadnictwo środkowopaleolityczne notowane jest także po południowej stronie Karpat, na terenach wschodniej Słowacji. Wymienić tu należy serię znanych stanowisk trawertynowych takich jak Ganovce, Beharovce czy Hôrka-Ondrej łączonych z taubachieniem (L. Kaminská 1999, 2005) oraz ze stanowiska Vyšne Ružbachy (L. Kaminská 2005), czy materiały ze stanowiska w Niżnym Hrabovcu, należące do musterieniu (L. Kaminská 2003). Ze stanowiska Niżny Hrabovec I+II pochodzi dodatkowo seria wyrobów wykonanych z krzemienia świeciechowskiego oraz pojedyncze wyroby z krzemienia czekoladowego, co stanowi wyraźny dowód na istnienie łączności pomiędzy wschodnią Słowacją a południowo-wschodnią Polską, a także wyroby z krzemienia wołyńskiego i pojedyncze artefakty z andezytu z Koroleva, świadczące o łączności z terenami położonymi dalej na południowy-wschód (L. Kaminská 2003, 10 i n.). Zastosowanie metody lewalskiej znane jest z nielicznych stanowisk (Beharovce-Sobociska, Hôrka-Ondrej, Vyšne Ružbachy (L. Kaminská 2005)).

Zróźnicowanie surowcowe obserwowane na terenach wschodniej Słowacji zarysowuje obszar, który stanowił terytorium eksploatowane przez grupy mające ze sobą kontakt, a być może poruszające się po tych samych terenach.

Bogate osadnictwo środkowopaleolityczne notowane jest również na terenach zachodniej Ukrainy gdzie rysuje się kil-

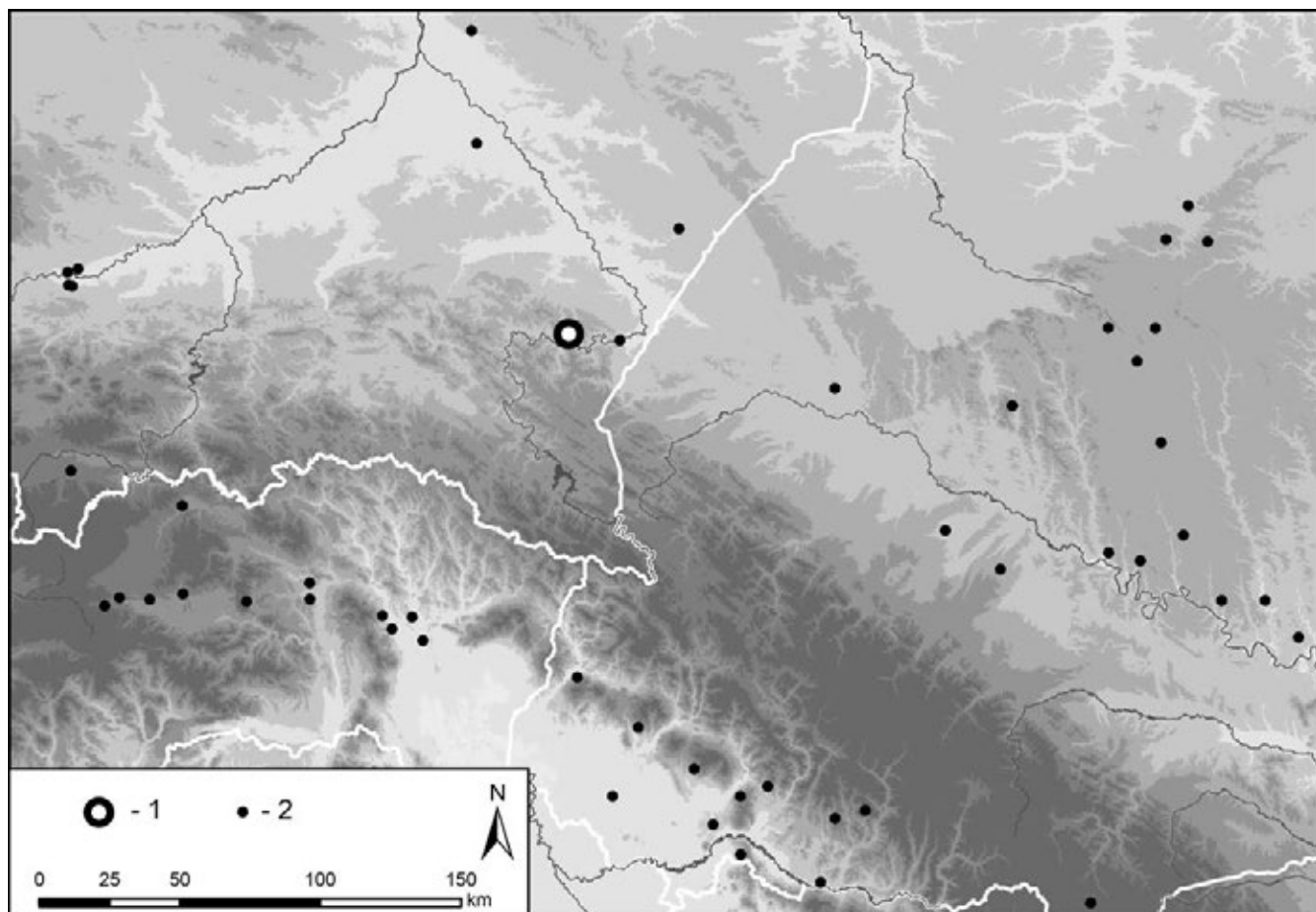
ka dobrze wydzielających się centrów osadniczych, przede wszystkim na obszarach pomiędzy Dniestrem a Prutem, na których osadnictwo środkowopaleolityczne jest zdominowane przez kulturę mustiersko-lewaluaską (L. Meignen et al. 2006) oraz Ukrainy Zakarpackiej. Większość z tych stanowisk, dostarczyła bogatych inwentarzy mustierskich, z licznymi wyrobami lewaluaskimi wszystkich typów. Wśród najważniejszych wymienić należy stanowiska takie jak Mołodowa V (L. Meignen et al. 2006; O. Sytnik 2006), Mołodowa I, Jezupol, Wielikij Gliboczok, Igrowica, Proniatin, Ketrosy czy Kormań IV (O. Sytnik 2006) oraz, z Ukrainy Zakarpackiej, Koro-levo (P. Haesaerts, L. Kulakovska 2006; O. Sytnik 2006).

Dane te potwierdzają obecność osadnictwa środkowopaleolitycznego na rozległych obszarach Środkowo-Wschodniej i Wschodniej Europy (ryc. 4), których związek z terenami Podkarpacia już w środkowym paleolicie wydaje się jak najbardziej naturalny. Powiązania pomiędzy tymi terenami polegające czy to na fizycznym przemieszczaniu się grup ludzkich, czy też kontaktach pomiędzy nimi poświadczane są dla młodszych okresów paleolitu (por. np. S. Czopek 1999; M. Pawłowska, S. Petrykowski, P. Valde-Nowak 2003; M. Połtowicz 2004a, 2004b; P. Valde-Nowak, M. Łanczont, M. Pawłowska 2005 i in.). Nie ma więc żadnego powodu by wątpić w możliwość takich relacji w okresach wcześniejszych. W przypadku

wschodniej Słowacji połączenie z terenami położonymi dalej na północ było możliwe przez przełęcz karpackie.

W przypadku ostrza z Ruszelczyc poszukiwanie związków z zespołami z terenów sąsiadujących z Podkarpaciem nie jest łatwe. Mamy tu do czynienia z pojedynczym artefaktem, pozbawionym kontekstu. Poszukiwanie analogii typologicznych i wyciąganie z nich szerszych wniosków dotyczących powiązań osadniczych czy kulturowych pomiędzy znaleziskiem z Ruszelczyc a stanowiskami z innych części interesującego nas tu obszaru w sytuacji, gdy mamy do czynienia z jednym tylko artefaktem, obarczone jest zbyt dużą możliwością błędu. Dlatego przedstawioną poniżej analizę należy traktować jedynie jako próbę ukierunkowania przyszłych badań i propozycję możliwych kierunków rozumowania z pełną świadomością, że nie pretenduje ona do tego, by stać się jedyną możliwą odpowiedzią na najważniejsze pytania, które nasuwa to odkrycie.

Ważną wskazówką pozwalającą na prześledzenie kontaktów mikro-, mezo- i makroregionalnych są surowce. Ostrze z Ruszelczyc wykonane zostało z surowca, dla którego nie ma odpowiednika na żadnym innym stanowisku archeologicznym w interesującym nas regionie, a jego wychodnie nie są nam znane. Informacji o rozprzestrzenieniu surowców dostarczają jednak inne stanowiska środkowopaleolityczne.

Ryc. 4. Stanowisko w Ruszelczycach na tle środkowopaleolitycznych stanowisk terenów sąsiednich (1 – stanowisko w Ruszelczycach, 2 – stanowiska środkowopaleolityczne na terenach sąsiednich, wg L. Kamińska 2003, 2005; Sytnik 2006 z uzupełnieniami. Oprac. D. Bobak

Abb. 4. Die Fundstelle in Ruszelczyce vor dem Hintergrund der mittelpaläolithischen Fundstellen aus den Nachbargebieten (nach L. Kamińska 2006 mit Ergänzungen. Bearbeitung der Karte D. Bobak

W inwentarzu z Przemyśla, obok dominującego w nim krzemienia świciechowskiego, zidentyfikowano też krzemień wołyński oraz radiolaryt (A. J. Tomaszewski, J. Libera 2007). Pochodzenie radiolarytu nie zostało dotychczas ustalone, ale jego pochodni należy szukać na południu. Krzemień wołyński natomiast także szukać związków inwentarza z Przemyśla z terenami położonymi dalej na wschód. Do zespołów ukraińskich nawiązują też typologiczne cechy narzędzi (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1996).

O relacjach łączących Polskę południowo-wschodnią z terenami Słowacji świadczą znaleziska polskich krzemieni obecne na różnych stanowiskach jak choćby w Niżnym Hrabovcu. Na terenach wschodniej Słowacji nie ma jednak zespołów mustiersko-lewaluaskich, które mogłyby stanowić kulturowy odnośnik dla zabytku z Pogórza Przemyskiego. Zespoły takie, w tym dostarczające dobrych analogii typologiczno-technologicznych występują natomiast na Ukrainie. Wydaje się że ten fakt należy tu traktować jako decydujący.

Dlatego też wydaje się, że kierunku powiązań dla środkowopaleolitycznego ostrza z Ruszelczyc należy raczej poszukiwać w kierunku wschodnim, na terenach Ukrainy, a więc na tych samych obszarach, co inwentarz z Przemyśla.

Fakt ten ma duże znaczenie. Ostrze z Ruszelczyc znaleziono bowiem w miejscu, które doskonale wpisuje się w możliwy

do teoretycznego wyznaczenia szlak wędrówek grup zbieraczy i łowców przesuujących się na osi zachód–wschód pomiędzy dobrze rozpoznaną pod względem osadnictwa środkowopaleolitycznego zachodnią Małopolską, a terenami położonymi na wschód od granic Polski, na terenach zachodniej Ukrainy. Szlak ten, biegnący u podnóża Karpat, łączył dwie prowincje o bogatym osadnictwie ludności należącej do kompleksu mustierskiego. Omawiane tu znalezisko stanowi tym samym drugi, obok Przemyśla, punkt na wyżynnych terenach Polski południowo-wschodniej zapewniający lukę osadniczą pomiędzy tymi dwiema prowincjami.

Nie ma dziś natomiast żadnych podstaw do określania chronologii znaleziska. Żadne dane – ani geologiczne ani typologiczne, nie uprawniają do rozstrzygnięcia kwestii datowania. Możemy jedynie ogólnie włączyć zabytek do środkowego paleolitu.

Lewaluaskie ostrze z Ruszelczyc mimo, że jest znaleziskiem luźnym, stanowi niezwykle ważne świadectwo osadnictwa pradziejowego stanowiące istotny przyczynek dla badań nad starszą epoką kamienia nie tylko na terenach Polski południowo-wschodniej, ale też dla szerszych analiz osadnictwa środkowopaleolitycznego na terenach Europy Środkowej i Wschodniej.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Badura J., Wiśniewski A., Kufel B.
2008 *Nowe znalezisko pięściaka z okolic Wrocławia*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44, s. 7–22.
- Czopek S.
1999 *Pradzieje Polski południowo-wschodniej*, Rzeszów.
- Florek M., Libera J.
2006 *Zabytki archeologiczne pochodzące z odkryć przypadkowych z północnej części Kotliny Sandomierskiej*, „MSROA”, t. 27, s. 101–117.
- Haesaerts P., Kulakovska L.
2006 *La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine Transcarpathique): contexte chronostratigraphique et chronologique*, [w:] L. Kulakovska (red.), *Evropejskij serednij paleolit*, s. 21–37, Kiiv.
- Kaminská L.
1999 *Travertínova lokalita Hôrka v kontexte stredopaleolitického osídlenia Slovenska*, „Slov. Arch.”, t. 47, nr. 1, s. 1–36.
- 2003 *Úloha prírodného prostredia pri formovaní paleolitického osídlenia severného okraja východoslovenskej nížiny*, „Východoslovenský pravek”, t. VI, s. 9–43.
- 2005 *Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej*, t. 8, Archeologické pamätníky Slavenska, Košice.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.
1996 *Le Paléolithique en Pologne*, Grenoble.
- Łanczont M., Sosnowska E.
2005 *Aktualny stan profili geologicznych wybranych stanowisk paleolitycznych i pradziejowych występujących na cegielniach w pow. przemyskim i jarosławskim*, „RPrzemyski”, t. 41, nr. 2, Archeologia, s. 157–164.
- Meignen L., Geneste J., Koulakovska L., et al.
2006 *New researches at Molodova V, a late Middle Palaeolithic site in Western Ukraine*, *Evropejskij serednij paleolit*, s. 102–117, Kiiv.
- Pawłowska M., Petrykowski S., Valde-Nowak P.
2003 *Verification surface studies of the Upper Palaeolithic site at Ujazd county of Jasło (Poland)*, „Praehistoria, Miscolc”, t. 4–5, s. 153–164.
- Połtowicz M.
1996 *Technologiczne aspekty wyrobów o cechach lewaluaskich ze stanowiska Zwierzyniec I*, („Punkt P” i „wykop przy bramie”), „Prz. Arch.”, t. 44, s. 5–39.
- 2004a *Stan i potrzeby badań nad starszą epoką kamienia w Polsce południowo-wschodniej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Socjologiczno-Historyczna”, t. 23, nr. 1, Archeologia, s. 125–140.
- 2004b *Ślady łowców mamutów i wyspecjalizowanych myśliwych na terenie Przemyśla*, [w:] A. Koperski (red.), *Dzieje Przemyśla. Tom I. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne. Część II – Analiza źródeł i synteza*, s. 5–17, Przemyśl.
- Sytnik O.
2006 *Lewaluaski przemyskiej zachodu Ukrainy: problemy chronologii ta genezy*, *Evropejskij serednij paleolit*, s. 152–169, Kiiv.
- Tomaszewski A. J., Libera J.
2007 *Paleolityczne materiały z Przemyśla w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego (dzieje kolekcji)*, „RPrzemyski”, t. 43, nr. 2, s. 3–10.
- Valde-Nowak P., Łanczont M., Pawłowska M.
2005 *The Upper Palaeolithic Site at Ujazd (Polish Carpatians)*, „AAC”, t. 40, s. 5–26.
- Valde-Nowak P., Nadachowski A., Madeyska T.
2003 *Oblazowa Cave. Human activity, stratigraphy and palaeoenvironment*, [red.] Paweł Valde-Nowak, Adam Nadachowski, i Teresa Madeyska, Kraków.

Neue Spur der mittelpaläolithischen Besiedlung im Karpatenvorland

Zusammenfassung

Die paläolithische Besiedlung im Karpatenvorland (verstanden als die Gebiete im Bereich der heutigen Wojewodschaft Karpatenvorland) ist bisher schwach erkannt. Zu den am wenigsten erforschten Phasen gehört das mittlere Paläolithikum. Deshalb ist die zufällige Entdeckung einer Levallois-Spitze in der Ortschaft Ruszelczyce, Kreis Dynów so bedeutend.

Der Fund, der den Gegenstand dieses Artikels darstellt, wurde auf einem sanften Abhang der Anhöhe, knapp 1 km in gerader Linie vom heutigen San- Flussbett und 75 m über dem Flussboden (290 m ü. M.) entfernt, gefunden. Man kann heute weder beurteilen, woher er stammt, noch feststellen, wie weit er verschoben wurde.

Er wurde aus einem näher unbestimmten fossilisierten Gestein metamorpher Herkunft (mündliche Information von Dr. Ing. J. Trąbska und Dr. J. Badura) erzeugt, die aus einer unbekanntem Quelle stammt. Der Erhaltungszustand stark geglättet und glänzend weist auf den langen Aufenthalt auf der Oberfläche, vielleicht auch Wasserförderung. Das Artefakt ist nicht mit Patina bedeckt.

Das ist eine klassische, große Levallois-Spitze – breit, flach und symmetrisch, vom Kern mit einer Schlagfläche abgeschlagen (Abb. 2, 3).

Der Fund ist von Bedeutung, wenn es sich um die Erforschung der älteren Steinzeit auf den besprochenen Gebieten handelt. Die Anwesenheit der mittelpaläolithischen Besiedlung ist auf den breiten Gebieten des Mittel-Ost- und Osteuropas belegt. Die Verbindung dieser Gebiete mit dem Karpatenvorland erscheint schon im mittleren Paläolithikum als durchaus natürlich. Im Falle der Spitze aus Ruszelczyce ist die Suche nach den Zusammenhängen mit den Komplexen aus den Nachbargebieten von dem Karpatenvorland nicht leicht, die Richtung dieser Verknüpfungen sollte man aber eher im Osten, auf den ukrainischen Gebieten suchen.

Die Levallois-Spitze aus Ruszelczyce bildet ein besonders wichtiges Zeugnis des urgeschichtlichen Siedlungswesens. Sie leistet einen wichtigen Beitrag zur Erforschung der älteren Steinzeit, nicht nur auf den Gebieten Südostpolens, aber auch zur breiteren Analysen des mittelpaläolithischen Siedlungswesens in Mittel- und Osteuropa.